

Ziya Musa Bünyatov, İrevan Eyaletinin İcmal Defteri (Hüsameddin Memmedov "Garamanlı" ile birlikte) Bakı, Elm 1996, 184 sh. ISBN5-8066-0715-1

1976 senesinin Ekim ayının ılık bir Ankara gününde, Sekizinci Türk Tarih Kongresinin başkanlık mevkiindeki misafir ilim adamı tebliğimin sonunda söz alarak benim hala kulaklarımda çınlayan şu sözleri söylemişti: " Bizim Bakı'da da bir Kız Kulesi vardır ve ben onun dibinde çok oynamışım". İşte bu insan, Azerbaycan'ın Türklerce de bilinen ve sevilen ilim adamı Ziya Musa Bunyatov'un öldürüldüğünü öğrendiğimde birkaç yönlü şaşırmış idim. Çünkü onun bir genç meslektaşı ile kaleme aldıkları eserini, dostum Hüsameddin Bey iletmış idi. Bu dikkate değer eseri okuyup tanıtmasını yapmaya hazırlanırken, 21 Şubat 1997 tarihindeki acı olayı öğrendim. Üzülüm ve tabii olarak bu tanıtma (Kitabiyat) bir tür vefiyata dönüştü.

24. XII. 1921 tarihinde Astara'da doğan Musa oğlu Ziya Bunyatov, 1939 yılında Askeri mektebe girmiş, subay çıkmış İkinci Cihan Harbine muharip olarak katılarak birçok yararlık da göstermiş idi. Haysiyetine düşkünlüğü sebebiyle bazı hareketlerinin, kahramanlığından dolayı affedildiğini söylerdi. 1946 da terhis olduktan sonra Moskova'daki Şarkiyat Enstitüsü'ne girerek 1950'de bitirmiş, 1954-64 yıllarında Azerbaycan İlimler Akademisi'nde çalışmıştır. Sonraki tarihlerde de Akademi'nin yöneticilerinden birisi olmuştur.

Ziya Musa Bunyatov, 1960 sonrasında birçok dikkate değer ilmi eserler de yayımlanmıştır. Onun bu ilim adamı özelliği sebebiyle, dünyanın öteki ilim adamlarıyla yakın ilişkisi vardı. Biz Türklere de kendisini bilir, tanıır ve kongrelerde rastladıkça sohbet ederdik. Sohbeti de çok tatlı olup, hayatının son senelerinde bunu biraz azaltmakla birlikte, dili tatlı, samimi ve açık kalpli oluşu ile dikkati çekerdi.

Azerbaycan'ın geçmiş döneminin kendisine mahsus şartlarının içinden geldiğinden, son zamanlarda bazı tepkileri üzerine çektiğini duyardık. Fakat o, her zaman halkının yararına hareketlerin içinde olmuş, milletin haysiyetini her zaman korumuş idi. Onun son eseri de, Azerbaycan için, bir adet kalem savaşçısı oluşunun göstergesi gibidir.

Azerbaycan Respublica'sı İlimler Akademiyası Şerğünaslıg İstitutu yayını olan Revan Eyaleti İcmal Defteri (*İrevan Eyaletinin İcmal Defteri*) İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 895 numaralı 1728 yılı tahririne dayanmaktadır. Yazarlar esere geniş bir girişle, kitaptaki adıyla "Gısa İcmal" ile başlıyorlar (s.5-31). Burada rahmetli Bunyatov ile Garamanlı, Revan Eyaleti hakkında, eski sayımları da göz önüne alarak bilgi vermektedirler. Burada hemen ekleyelim ki her ne kadar yazılı metinlerde Revan dense de buraya Türklere, Türkçenin özelliği sebebiyle Erivan demektedirler. Netekim Türkiye radyo ve televizyonlarında da söylenen bir türkü de "Erivan'ın dik yokuşu, gider yazı gelir kışı" denmektedir. Bu Revan eyaletinin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde %65 kadar Türk-müslüman nüfuslu olduğu tesbit ediliyor. 1728'deki Revan mahallelerinden birisinin Tepe-başı olması, bu diyarların Türk özelliğinin açık bir göstergesidir. Bu arada, aynı yıllarda Nahçıvan şehrinde sadece iki mahalle Aşağı ve Yukarı mahalle kalmış idi.

Erivan Eyaletinde 1798 gelir temin eden birim (karye, mezrea, yaylak, kışlak, otlak vs.) var idi. Bunun önemli kısmı % 63.3'ü (1.120) Hass-ı Hümayun veya öteki haslar için ayrılmıştı. Defterde cemaatlere dair de bilgiler vardır; ayrıca Oguzlar'a ait isimler de vardır: Piçenek acaba Peçenek okunamaz mıydı?

Üç sancaklı olan (Revan, Nahçıvan ve Şurekel) Revan eyaleti defterinin metninde (35. sahifeden itibaren) önce hasların rakamları veriliyor. Gelirler arasında en önemli kalemin Erivan gümrüğü olması şaşırtmamalıdır (1.320.000 akça). Dikkati çeken bir özellik de orada, köy= karyelerin hep "kend" diye anılmasıdır; hatta "Yukarı ve Aşağı Köy- kend"ler dikkati çekiyor (s.36).

Revan Sancağı'nın Gırhbulag, Karbi, Maku, Hinzirek, Karni, Vedi, Dereçiçek, Abaran, Köyçe, Dereleces, Mezre'e, Surmeli, İğdır, Aralig, Şerur ve Nahçıvan Livası'nın Nahçıvan, Elince, Sair Mevazi, Dere-şahbuz, Mülk-i Arslan, Mevazi-yi Hatun, Garabağ, Gışlagat, Dere-Şam, Azad-Ciran, Şorlut, Dere-nurkut, Sisyan, adlı nahiyelerinin kend ve öteki gelir birimlerinin isim ve gelir miktarı has, zeamet, ve tumar esaslı olarak verilmektedir. Şurekel Livası'nın nahiyesi ise verilmemektedir.

Eserde daha sonra "İlave" ler yer almaktadır. Önce "terminoloji açıklama'da ağça"dan başlayarak badiheva vs. isimlerinin kısa tanımları verilmektedir (s.157-158). 2. İlave'de 1590 tarihli Mufassal Defterin yer adları veriliyor (s.159'dan itibaren kendler, yaylaglar ve diğer isimler). Dikkati çeken bir özellik buradaki "kaza"ların sonraki tahrirde birer sancak=liva itibar edilmesidir. Bu arada öteki tahrirde olmayan bazı nahiyelerin de (Bazar-çayı gibi) adı geçmektedir.

Eserin en sonundaki 184. sahifedeki küçük harita da, nahiyelerin yerlerinin belirlenmesi açısından son derece yararlıdır.

Erivan Eyaleti'nin İcmal Defteri, ihtiva ettiği 2000 den fazla yer adı ile Doğu Anadolu veya Batı Azerbaycan hakkındaki toponimik tetkiklerde önemli bir yer tutacaktır. Böyle Osmanlı tahririne dayalı bu eserin yayımı kril alfabesiyle de olsa yine de çok yararlı olmuştur. Ancak maddi imkansızlık dolayısıyla olsa gerek, tirajının 200 nüsha tutulması, daha geniş kitlelerin yararlanmasını sınırlandıracaktır. Bununla birlikte, buna dayanılarak yapılacak araştırmalar ile bu engel aşılabılır.

Yazarlarından Ziya Musa Bunyatov'a rahmet ve Azerbaycan bilim adamlarına baş sağlığı dileyerek bu çalışmanın bilime, Türk tarihine ve özellikle Azerbaycan halkına yararlı olmasını diliyoruz.